

KİTAP KONUŞMALARI:

Günümüzün tanınmış bilim ve dil felsefecilerinden Profesör Bar-Hillel 1950-1963 yılları arasında çeşitli bilim ve felsefe dergilerinde yayınlamış olduğu modern dil-bilimini, özellikle bu bilimin matematiksel-mantıksal yöntemlerle nasıl işlenebileceğini, dolayısıyla bu yöntemler sayesinde bu bilimin teknik alanında ne gibi pratik uygulamalara imkân verdiğini, şimdiye kadar makinayla çeviri (machine translation) ve information-çekme (information-retrieval) alanında elde edilen pozitif sonuçlarla uğranılan başarısızlıkların teorik ve pratik nedenlerini inceliyen bazı yazılarını bu kitapta derlemiştir. Eser Prof. Bar-Hillel'in genel olarak felsefede, özel olarak dil-felsefesindeki yetişimini ve dil-biliminin teorisi ve pratiği üzerindeki çalışmalarının çeşitli aşamalarını anlatan son derece ilginç bir "Giriş" ten başka, 1) *Dilin teorik yönleri*, 2) *Cebirsel dil-bilimi (Algebraic linguistics)*, 3) *Makinayla çeviri*, 4) *Information-çekme işinin makinalaştırılması*, 5) *Semantik information* başlıklarını taşıyan beş ana bölüme ayrılmıştır.

YEHOSHUA BAR-HILLEL :

Language and Information. Selected Essays on their Theory and Application. Addison - Wesley Publishing company and The Jerusalem Academic Press, 1964. VIII + 388 s.

Bu konular üzerinde bizde de herhangi bir araştırma çabası olup olmadığını bilmiyorum; araştırmadan vazgeçtim, acaba bu konulardan haberi olan kaç kişi vardır? doğrusu merakla değer. Onun için, Bar-Hillel'in eserinin bizde aynı konuları incelemeye heveslenecek olanlar için paha biçilmez bir kaynak olacağından şüphem yok. Kaldı ki, Bar-Hillel bu eseriyle aynı konuda dünya yazınında da büyük bir boşluğu dolduruyor. Yazarın bu alanda bir hayli ter dökmüş bir araştırmacı, kılı kırk yaran güçlü bir eleştirici, ayrıca eşsiz bir mantıkçı ve metodolojist olması kitabına özel bir değer kazandırıyor. Ne yazık ki, işlenen konuların çeşitliliği, incelenen problemlerin anlaşılmasındaki teknik güçlük, *last but not least*, yerimizin azlığı bizi bu eserdeki yazıları hem kısa, hem de sathî bir şekilde gözden geçirmeye zorluyor.

Bu arada şunu da belirtelim: Biz bu konuşmamızda kitaptaki sırayı gütmeyip konuları şu sıra altında incelemeyi daha uygun bulduk: 1) Dil-bilimi ile ilgili olanlar; 2) Dil-biliminin uygulan-

masını ilgilendirenler; 3) Genel metodoloji ile ilgili olanlar; 4) Dil-felsefesini, dolayısıyla felsefeyi ilgilendirenler. Bizi daha yakından ilgilendirdiği için bu sonuncusu üzerinde, kitabın içeriğine kıyasla, biraz daha uzunca durduk.

1) *Dil-bilimiyle ilgili incelemeler:*

Prof. Bar-Hillel, Carnap'ın etkisi altında, dil problemlerine daha çok teorik, özellikle formel - mantıksal bir açıdan yaklaşıyor. Teorik-formel modeller yardımıyla empirik problemleri aydınlatma eğilimi, Carnap'ta olduğu gibi, Bar-Hillel'de de ağır basan metodolojik bir öz-çizgisi. Buna şaşmamalı, çünkü kendisinin "Giriş" te anlattığına bakılırsa, Bar-Hillel'i felsefeye, dolayısıyla dil-felsefesine iten en büyük dürtü Carnap'ın "Logische Syntax der Sprache" (Dilin Mantıksal Sözdizimi) adlı eserinden gelmiş. Bu etki altında genç felsefecimiz 'Mantığın Antinomileri' adlı lisans tezinden sonra 'Sözdizimi Kategorileri Teorisi' adlı doktora çalışmasını yazmış. Kitabın 'On Syntactical Categories' başlığını taşıyan ilk yazısı bu tezin ikinci bölümünün işlenmesi imiş.

Carnap'tan Ajdukiewicz ve Lesniewski'ye, ondan Husserl'e ve sonunda Aristoteles'e kadar giden bir geleneği olmakla birlikte, önemi yakın zamana kadar

pek anlaşılmıyan 'sintaktik kategoriler' probleminin salt felsefede olduğu kadar, dil-biliminde de özel bir yer tuttuğu şüphe götürmez. Şimdilik biz burada Bar-Hillel'in bu konu üzerindeki dil-bilimiyle ilgili düşüncelerini özetlemekle yetineceğiz. Yazar, "Giriş" te de belirttiği gibi, bu çalışmada şu ana düşünceden, daha doğrusu inançtan kalkmış: "Herhangi bir yabancı dilin söz-dizimi kuralları, dolayısıyla "sintaktik kategorileri", o dilin semantiğini, yani sözcüklerinin anlamlarını hiç bilmeden, sadece sözcüklerin ardarda gelişlerinin salt *biçimsel* (formel) bazı niteliklerinden çıkarılabilir. Bunun için o dile ait elden geldiği kadar çok sayıda yazılı metinleri gözden geçirmek yeter." Bar-Hillel, o zamanlar, bir yabancı metni ilkin cümlelere, cümleleri daha küçük olan en yakın bileşenlerine (immediate constituents), onları da en son bileşenlerine ayırmak suretiyle, yalnız incelenen metinlerdeki dilin gramerinin değil, o dilin bütününün gramerinin meydana çıkarılabileceğine, bu yolla elde edilecek gramerin incelenen metin sayısı ile orantılı olarak bütün dilin gramerine yaklaşacağına inanıyormuş. Kendisinin de sonradan itiraf ettiği gibi (s. 3), aldandığı noktalardan biri bu; zamanın bütün mantıkçıları ve çoğu dil-bilginleriyle birlikte aldandığı ikinci bir nokta da, tabii dille-

rin bütün cümlelerinin "parsible" olduğuna, yani belirli kurallar uyarınca, iki veya daha çok sayıda ardarda ve bitişik en yakın bileşkene ayrılabilmesine, her bileşkenin de (bir son unsur değilse) daha küçük bileşkenlere bölünebilmesine, bir deyimde dilin temel-parçacıkları elde edilinceye kadar bu bölümlenmeye devam edilebilmesine, bu şekilde sonunda bu cümlelerin bütün sintaktik yapısının *tüketici bir tarzda* belirlenebilmesine inanmış olması. Bar-Hillel bugün artık çocuksu bulduğu bu dilsel görüşlerini Noam Chomsky'nin çığır-açıcı 'Syntactic Structures' (1957) adlı eserinden sonra moda olan deyimlerle şöyle dile getiriyor: 'O zamanlar hem tabii dillerin gramerlerinin *context-free phrase grammars*' denilen gramerler yardımıyla tam olarak dile getirilebilmesine, hem de bu işi başarmak için *yaklaşık* (approximative) ve yaptıkları yanlışları kendi kendilerine düzeltebilen (self-correcting) yöntemlerin, dilcilerin deyimleriyle, *buluş yöntemlerinin* (discovery procedures) varolduğuna inanıyordum." (s.4) "Dönüştürme gramerleri" nin geliştirilmesinden sonra, özellikle Chomsky'nin devrimci buluşlarının etkisi altında Bar-Hillel bu inançlarını bırakmış olduğunu söylüyor.

Kitapta Bar-Hillel'in bu bir deyimde 'dogmatik uyuklama' dö-

nemine ait pek fazla yazı yok; kaldı ki, olanların da, yazarın itiraflarının ışığı altında, değerlerini büsbütün yitirmiş olacakları sonucunu çıkarmakta acele etmemeli, çünkü bu yazılar, özellikle "Sintaktik Kategoriler" sıkı formal metotların dil-bilimine uygulanmasının son derece aydınlatıcı bir rolü olduğunu gösteriyor. Gerçi Bar-Hillel, yeni buluşların ışığı altında dilin yapısıyla ilgili bazı a priori, daha doğrusu teorik inançlarını yitirmiş, ama bu yüzden metodolojik ilkelerinden dönmüş değil. Nitekim genç matematikçi yardımcılarıyla birlikte "cebirsel dil-bilimi" alanındaki son araştırmaları onun formal metotların verimliliğine olan güveninin açık bir belirtisidir. Teknik sebeplerden ötürü burada incelememize imkân olmıyan bu yeni çalışmaların sadece başlıklarını anmakla yetineceğiz: 1) 'A quasi-arithmetical notation for syntactic description' (s. 61-74); 2) 'Some linguistic obstacles to machine translation' (s. 75-85); 3) 'Finite state languages: Formal representations and adequacy problems' (s. 87-98); 4) 'On categorial and phrase structure grammars' (s. 99-115); 5) 'On formal properties of simple phrase structure grammars' (s. 116-150).

2) Uygulanmış dil-bilimi üzerine incelemeler:

Pozitivist felsefenin etkisi al-

tında metafiziğe ve genel olarak her türlü spekülâtif felsefeye karşı derin bir antipatisi olduğunu gizlemiyen Bar-Hillel, herhangi bir düşüncenin sağlamlığını denetlemek için kendi kendine: “Bir makinaya bu düşünceyi geliştirme görevini vermek için ne yapardım?” diye sormuş. İkinci Dünya Savaşının bitiminden hemen sonra (Wiener gibi öncülerin kurduğu “Cybernetics” in teknik alandaki meyveleri olan “elektro-nik beyin” lerin hızla geliştirilmesi karşısında bu türlü makinelere “çeviri” ve “information” alanlarında da faydalanılabileceğini ilk düşünenler arasında Prof. Bar-Hillel’i görüyoruz. Kökçe mantıkçı bir kafa yapısında olan ve mantıkla sintaksın salt biçimsel (formel) bilgi-dalları olduğuna inanan Bar-Hillel, tabii dillerin sintaktik yapısının mekanik yöntemlerle, yani bu dillerin salt biçimsel bazı niteliklerinin incelenmesiyle meydana çıkarılabileceğine olan inancına dayanarak Amerika’da geçirdiği bir kaç yıl boyunca “makinayla çeviri” konusunda sıkı ve yoğun bir pratik araştırmaya girişiyor. Yazar bu alandaki başarının uluslar-arası kültür ve bilgi alışverişinde sağlayacağı büyük pratik faydalar yanında, salt teorik yönden, örneğin “tabii dilleri formalize etme çabasının sağlam bir temele dayanıp dayanmadığını, dolayısıyla bu türlü çabaların başarı sınırlarının ne olduğunu” öğrenmek bakımından sağlayacağı faydaları da hesap etmiş. Başlangıçta “bir insanın yapabildiğini iyi programlandırıkmış bir makina da yapabilir” (s. 9) yöneltici ilkesi ile işe girişen yazar, zamanla bu iyimserliğini büsbütün yitiriyor. Bir makinanın hiçbir zaman *tek başına* iyi nitelikte bir çeviri yapamayacağını anladıktan sonra, bu düşün *öğrenme gücü olan* makinalarla bile gerçekleşmeyeceği, dolayısıyla makina ile insanın işbirliği etmesi gerekeceği (pro-editor ve post-editor olarak), ancak bu işbirliğinin de ekonomik bakımdan rantabl olmadığı sonucuna varmış. “Makinayla çeviri” çağrının ilk peygamberlerinden olan Bar-Hillel bugün bir ‘dinin yitirmiş kişi’ durumunda; bu konudaki yazıları bir yandan makina ile neden kaliteli çeviri yapılamıyacağını teorik yönden açıklamaya ve temellendirmeye çalışıyor; öbür yandan bunun pratik güçlüklerini ve ekonomik sakıncalarını inceliyor.

Makinayla çevirinin güçlükleri, hattâ bir anlamda imkânsızlığı teorik yönden şöyle açıklanabilir: Tabii dilleri örneğin bir matematik dilinden ayırdeden başlıca özellik bu sonuncunun büsbütün *kalıplaşmış* (formalize), hiç değilse *kalıplaştırılabilir* (formalize edilebilir) bir dil olmasına karşılık, birincilerin gerek sözdizimi (sintaks) yapısı gerek seman-

tiği (sözcüklerinin anlamı) bakımından *çok-anlamlı* olmalarıdır. Hesap makinalarının yapılabilmesi, biryol matematik dilinin semantiğinin tek-düzenli olması (yani bu dilde geçen tek tek sembollerin tek-anlamlı olması), bir de bu sembollerin gerek bir araya getirilmesini yöneten söz-dizimi kurallarının (formation rules), gerekse bir düzgün deyimden başka düzgün deyimlerin çıkarılmasını yöneten kuralların (transformation rules) hem tek-anlamlı, hem de bir makinaya yedirilebilecek kadar basit ve az sayıda olmaları ile açıklanabilir. Tabii diller bu çeşit basit birer *kalkül* olmaktan çok uzak. Biryol bu dillerin söz-dizimi kuralları (formation rules) hem *çok-anlamlı* (Örneğin: 'Bu küçük bir felâket' cümlesindeki 'küçük' sözcüğü yerine göre bir isim de olabilir, bir sıfat ta) hem de bu kurallar tüketici bir şekilde tesbit edilemeyecek kadar çok ve karışık. Ayrıca semantikleri bakımından da bu diller çok-anlamlı; hemen her sözcüğün birden fazla anlamı var. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de "idiom" lar karışıyor işin içine (Örneğin: 'Ensesinde boza pişirmek', 'yangına körükle gitmek' gibi). Tabii dilde bu çok-anlamlılıklar bağlam yardımıyla giderilir; bunun için de insanın bir "dil duygusu" yanında bir de "arka-plân bilgisi" (background knowledge) olması gerekir. Diye-

lim ki, makinaya dilin normal sözlüğü yanında bir de "idiomlar sözlüğü" verdik: Makina bir sözcüğün çeşitli anlamlarından hangisini seçeceğini, sonra karşılaştığı bir ifadenin "idiom" olup olmadığını nasıl bilecek? Onun da bir "dil duygusu" kazanması beklenemez her halde. İki çeşit sözlükten başka makinaya hangi bağlamlarda bir sözcüğün ne anlama geldiğini tesbit edebilmesini sağlayacak muazzam bir ansiklopedik bilginin de verilmesi gerekecek ki, bu derece karmaşık bir makina yapmak teknikçe mümkün olsa bile astarının yüzünden kat kat pahalıya çıkacağı şüphe götürmez. Kaldı ki, burada karşılaşılabilecek sayısız teorik ve pratik güçlüklerin büsbütün yenilebileceği bile şüphelidir.

"Makinayla çeviri" konusundaki son sözü şu Bar-Hillel'in: 'Autonomous high-quality machine translation between natural languages according to rigid algorithms may safely be considered as dead. Such translation on the basis of learning ability is still-born.' (s.218) Bununla birlikte bu işin uzun yıllar çilesini çekmiş olan yazar bu yolda harcanan çabaların dilin yapısını anlayışımızı son derece artırmış olmak gibi önemli teorik bir faydası olduğunu da gizlemiyor.

Bar-Hillel'in üzerinde durduğu ikinci bir teknik uygulama alanı da "information-çekme" alanı;

kendisinin doğrudan doğruya çalışmamış olduğu bu konuda yazar daha çok “eleştirici” ve “uyarıcı” rolünde karşımıza çıkıyor. İlk herhangi bir araştırma alanı ile ilgili konularda şimdiye kadar yazılmış yazıların referans listelerinin çıkarılmasını makinalaştırma (yani elektronik beyinlere yaptırma) amacını güden bu yoldaki çalışmalar zamanla herhangi bir soruya doğrudan doğruya cevap veren (yani belli bir konuda doğrudan doğruya information sağlayan) makinaların yapılması yolunda gelişmiştir. Başlangıçta bu alanda çalışanlardan birçoğunun belirli sorulara belirli cevaplar veren “bilgi-verme sistemleri” ile belli konularda yapılmış çalışmaların listesini veren sistemler arasındaki basit ayrımanın bile farkında olmadıklarından yakınan Bar-Hillel, bunlardan birincilere “bilgi-çekme” (information-retrieval) sistemleri, ikincilere ise “yazın arama” (literature search) sistemleri demenin daha uygun düşeceğini, bugün bile bu alandaki çalışmaların teorik temelini son derece yetersiz olduğunu, “sembolik mantık”, “matematiksel mantık” gibi prestiji yüksek bilgi dallarına başvurarak bu güçlüklerin giderilemeyeceğini, köhnemiş bilim metodolojisinin modern sembolik mantıkla değil, yeni bir bilim metodolojisiyle aşılabileceğini, bunun için de özellikle yeni bir tanımlama teorisine, dolayısıyla bi-

limde kavram ve teori kurma işinin daha iyi anlaşılmasına ihtiyaç olduğunu belirtiyor. Kısaca Bar-Hillel bu alanda çalışanların çok daha sağlam mantık ve semantik bilgileriyle donanmaları gerektiği kanısında.

3) *Genel metodoloji üzerine düşünceler:*

Bugün artık modası geçmiş bir bilim anlayışına göre, bilimadamı her hangi bir teorik ön-hazırlık yapmadan, salt gözlem ve deneylere dayanarak kanunlara varmak ister; kısaca, her kanunsal bağlantı bir *empirik genelleme*'nin ürünüdür. Empirist bir bilgi metafiziğine dayanan bu yanlış metodolojik ilke modern fiziğin son yüzyıl içinde gittikçe teorikleşen bir bilim haline gelmesi, dolayısıyla empirik genellemelerin yerini gitgide *teorik açıklamaların* alması sonucunda geçerliğini yitirdi; böylece bilimsel uğraşlarda bir zamanlar gözlemin ve deneyimin oturduğu baş köşeye şimdiki akıl ve mantık geçti. Bilim *soyutlaştıkça*, yani gözlem temelinden uzaklaştıkça, *teori kurma* çabası artmakta, dolayısıyla akla ve mantığa düşen görev de durmadan büyümektedir. Yalnız bazı matematiksel niteliklerini bildiğimiz *teorik nesnelere* (elektron, psi-fonksiyonu gibi) ile iş gören modern bilimde açıklamaların soyut-formel modeller aracıyla yapılması kaçınılmaz bir gelişmenin sonucudur.

Ancak dil-bilginlerinin büyük bir çoğunluğu bu gelişmeye ayak uyduramamış görünüyorlar. Daha doğrusu, bunlar hiçbir teorik nesneyi kapsamadığını sandıkları dilin eski empirik-deskriptif yöntemlerle işlenebileceğine, akillarınca malzemesi büsbütün empirik verilerden ibaret olan bir bilgi dalında teorik-formel açıklamalara yer ve lüzum olmadığına inanıyorlar. Bu bakımdan dilciler 19. cu yüzyılın spekülasyon-korkusundan kendilerini kurtaramamışlar. Her teorik kurgunun bir metafizik spekülasyon olması gerekmediğine inanan Bar-Hillel ise 'Language and Speech: Theory vs. Observation in Linguistics' (s. 205-211) adlı yazısında dil-biliminin salt empirik bir bilgi dalı olmadığını, aynen fizikte olduğu gibi dil-biliminde de teorik nesnelere bulunduğunu, dolayısıyla bu bilimin yalnız gözlemlerden genelleme yoluyla -salt deskriptif yöntemlerle- çalışamayacağını, tıpkı fizik gibi *teorik* bir bilim olduğunu, dolayısıyla formel metotlara başvurulması, bu arada bir dilin gramerinin bir çeşit *formel model* olarak kurulması gerektiğini belirtiyor. Ona göre, örneğin 'A formal grammar of English language is an empirical theory of the English language' (s. 211). Son yıllarda Z.

Harris ve N. Chomsky gibi dilcilerin bu alanda açtıkları çığırın son derece ilginç sonuçlara ulaşması, formel-matematiksel metotların dil-bilimine uygulanmasının pek verimli olabileceği kanısını pekiştirmekte, dolayısıyla "ham-olgulara bağlı kalacağım diye" teorik atımlardan korkmanın yersizliğini belgelemektedir. 'In order to describe and explain the facts of speech exhaustively and revealingly, a fullfledged, formal theory of language is needed, among many other things, Philosophical prejudice aside, there is no particular merit in keeping this theory "close to the facts"' (s. 210).

4) *Dil-felsefesi ve genel olarak felsefe ile ilgili görüşler:*

İncelediğimiz eserde yazarın bu konuyla doğrudan doğruya ilgili bir yazısına rastlanmıyorsa da, çeşitli yazılarından, bu arada özellikle 'Sintaktik Kategoriler' den, bir de "Giriş" teki açıklamalarından bazı ipuçları çıkarmak mümkün*.

Bu açıklamalardan öğrendiğimize göre, genç Bar-Hillel felsefedeki yetişiminde şu üç akımın etkisi altında kalmış: 1) Analitik akım; 2) Yenipozitivist akım; 3) Modern teorik ve statistik dil-bilimi akımı. Bunlardan sonuncusu doğrudan doğruya felsefeyi ilgi-

* Prof. Bar-Hillel'in bize ağızdan yaptığı bir açıklamaya göre, dil-felsefesiyle salt felsefe üzerine çıkmış yazılarını ayrı bir kitap halinde derliyecekmiş.

lendinmez gibi görünse de, dilin yapısını aydınlatma çabasıyla geliştirilen modern metotların felsefe problemlerine de ışık tutması kuvvetle beklenebilir. Kaldı ki, Z. Harris ve Chomsky gibi dilcilerin öncülük ettiği bu yeni gelişmeler de aslında geçen yüzyılın sonlarına doğru Frege ile başlayan, Russell ve Moore gibi analitik filozoflarla devam eden, günümüzde Carnap gibi formalist pozitivistlerde en aşırı biçimine erişen bir felsefe geleneğinin ilham ve dürtüsü altında olmuştur. Salt felsefe araştırmalarıyla salt dilsel araştırmaların bir yerde birleşmesine götüren bu ilginç gelişmenin başlıca aşamalarını şöyle özetleyebiliriz:

19. yüzyılın sonuna kadar “en kesin bilim” sayılan matematikte bir takım paradoksların bulunabileceği anlaşıldıktan sonra, yalnız matematik dilinde değil, her hangi bir dilde bu çeşit paradoksların kurakmasını önleyecek bazı mantık (söz-dizimi) kurallarının tespiti gerekeceği anlaşıldı. Günlük dilin bozuk-düzen grameri yerine ‘mantıksal bir gramer’ kurulmalıydı. Bu gramerin belirliyeceği “ideal dil” aynı zamanda “gerçeği” en doğru bir şekilde yansıtan dil olacaktı. Böylece yüzyıllardır bir türlü çözülemiyen onto-

loji problemleri de tek-biçimli bir çözüme kavuşacaktı. Russell’ın matematikte ortaya çıkan paradoksları önleyecek olan “tipler teorisi” ile nesnelere gerektiğinden fazla artıran bazı ontolojik inançları silip süpürme görevini yüklenen “tasvirler teorisi” bu “ideal bir dil” kurma çabasının ilk ürünleriydi. Bu denemeler felsefede yeni bir iyimserliğin, yeni bir düşünce coşkunluğunun belirtisi olan “analitik akım” ın doğmasına yol açar. Russell’ın daha çok bir “mantıkçı” olarak önyak olduğu bu akım Moore’un “sağduyucu” eğiliminde güçlü bir savaş-yoldaşı bulacaktır.

İngilterede çiçeklenen yeni fikirlerin bir zaman sonra Viyana’da odaklaşan yeni-pozitivizm akımının temsilcilerinde şüphe götürmez birer ilke, nerdeyse bir “dogma” (Quine) çapı kazandığını görüyoruz. Russell’ın “mantıksal atomculuğu” (logical atomism) nu bir çeşit *ideal gramerin ontolojisi* sayan Wittgenstein, ünlü “empirist anlam ayracı” ile dildeki bütün “anlamsız” ifadelerin kolaylıkla teşhis edilip elenebileceğine inanıyordu. Onun etkisi altında Schlick ve Carnap, onların ardından İngiltere’de Ayer, bütün “metafizik iddialar” ın mânasız olduklarının gösterilebilece-

* Bk: R. Carnap : “Die Überwindung der Metaphysik durch die logische Analyse der Sprache”; A. J. Ayer: “Elimination of Metaphysics” in “Language, Logic and Truth”.

ğini, böylece metafizik “aşıldık-tan” veya “elendikten” sonra,* anlamlı ifade olarak geriye tematik ve mantığın “analitik” önermeleriyle empirik bilimlerin “sentetik” önermelerinin kaldığını iddia ediyorlardı. Buna göre, “mantıksal bir gramer” e uygun biricik dil “bilim dili” oluyordu. Felsefenin amacı ve görevi de bu bilim dilinin yapısını incelemek olacaktı.

Genç Bar-Hillel’in kendisini en çok etkilediğini söylediği “Logische Syntax der Sprache” (Dilin mantıksal söz-dizimi) Carnap’ın analitik-pozitivist düşünüşte önemli bir perspektif değişikliğine önderlik eden eseridir. Bu değişikliği kısaca “pozitivist ontolojinin bırakılması” diye vasıflandırmak mümkün. Carnap şüphesiz bu eserinde de epistemolojik ve metodolojik inançları bakımından pozitivist geleneğe sıkı sıkıya bağlı, ama kendisinin de bir zamanlar “Der Logische Aufbau der Welt” (Dünyanın Mantıksal Kuruluşu) adlı eserinde dile getirmek istediği pozitivist ontolojinin mümkün ontolojilerden sadece biri olduğunu anlamış bulunuyor. Russell ve Wittgenstein gibi “mantıksal atomcular” tek bir *ideal dil* olduğuna, bu dilin mantıksal gramerinin “gerçeğin” de yapısını yansıttığına inanıyorlardı; dolayısıyla “dilin mantıksal grameri” belli bir *varlıksal bağlanma* (ontological commitment)

yı gerektiriyordu. Carnap ise ‘Dilin Mantıksal Söz-dizimi’ adlı eserinde, dilin *tek bir* mantıksal grameri olmadığını, seçeceğimiz kurallara göre, çeşitli gramerler, dolayısıyla değişik dil-sistemleri elde edilebileceğini gösteriyordu. Bir deyim *düzgün* veya *anamlı* bir deyim olması seçilecek dile, dolayısıyla bu dilin *dizme-kurallarına* (formation rules) bağlıydı. Her hangi bir dil- sisteminin seçiminde bizi zorlayan veya bağlayan *objektif* veya *mutlak* araçlardan yoksun olduğumuza göre, herkes istediği dil-sistemini seçmekte hürdü. Carnap ünlü “tolerans ilkesi” ni şöyle dile getiriyordu: ‘*In logic there are no morals. Every one is at liberty to build up his own form of language, as he wishes.*’ Her hangi bir dil-sisteminin bir başkasına tercihinde ise ancak elverişlilik, yani gözetilen bir amaca yarama düşüncesi rol oynayabilirdi. Eğer kuracağımız dil-sistemine “bilim dili” ni örnek almak, dolayısıyla bu dildeki her *düzgün* deyim *empirik yöntemlerle doğrulanabilir* (pekiştirilebilir) bir deyim olmasını istiyorsak, *dizme-kurallarımızı* ona göre seçmeliyiz; o zaman böyle bir dilde örneğin ‘Sezar bir asal sayıdır’ türünden deyimler “anlamsız”, yani “*dizme-kurallarına aykırı*” sayılacaktır. Buna karşılık “*metafizik*” iddiaları da içine alan bir dil sistemi kurmak istiyorsak, daha “gevşek” *dizme-kural-*

ları seçmemiz gerekecektir. Bar-Hillel'in "Sintaktik Kategoriler" de belirtmeye çalıştığı gibi, dilin "biricik doğru grameri" diye bir şey yoktur; seçilen her gramer ve bu gramerin belirlediği her *kalıplaşmış* (formalize) dil-sistemi, kuralların seçimindeki bu hürlükten ötürü, uzlaşımsal (conventionel) bir karakter taşır. Gerçi bu kurma veya yapma-diller büsbütün keyfe-bağlı sistemler de değildir; bunlar elden geldiği kadar tabii dillere bağlı kalmıya çalışırlar; bir başka deyimle, bunlar tabii dilin "mantıksal bir yeniden-kurma" (logical reconstruction) sıdırlar, ama gene de bunlardan hiç birinin günlük dilin en doğru, gerçeğe en uygun yeniden-kurması olduğu söylenemez. Her yapma-dil tabii dile *belli bir bakımdan* son derece yaklaşık olsa bile, *başka bir bakımdan* olmayabilir (Bk. s. 29 v. ö.) Sözüün kısası, tabii diller *tek-biçimli* olarak kalıplaştırılamazlar; her kalıplaştırma tabii dilin bazı özelliklerinin seçilmesi, bazılarının ise bırakılması demektir. Bar-Hillel, Carnap'ın bir çeşit "varlıksal yan-tutmazlık" (ontological neutrality) ı dile getiren bu görüşlerinin doğruluğuna öylesine inanmış ki, Russell gibi bir filozofun hâlâ da gramer bakımından kusursuz olan "ay birdir" türünden bir cümleyi mantık söz-dizimini bakımından "bozuk" saymasını şaşmayla karşıyor. Ona göre, formel bakım-

dan böyle bir iddiada bulunmak kimsenin hakkı değildir. Şüphesiz Bar-Hillel "Her cümleyi anlamlı saymamız gerekir" de demiyor; elbette kendiyse tutarlı olmak istiyen herkes, göz önünde bulundurduğu amaçlar bakımından en elverişli dil-sistemini seçmelidir. Örneğin bir *empirist*, bilim-dilini "empirist pekiştirme ayraçı" nı göz önünde tutarak kurmak istiyorsa, dizme-kurallarını ona göre seçmeli, dolayısıyla bu kurallara uygun düşmeyen cümleleri düzgün-deyim saymamalıdır. Ancak onun bu *kararı* salt pragmatik bir anlam taşır, yoksa bu kararın her hangi bir formel (mantıksal) temeli veya dayanağı yoktur. Başka bir deyimle, her hangi bir dil-sisteminin (örneğin bilim-dilinin) başka sistemlere (bu arada metafizik diline) üstün olduğu iddia edilemez.

Analitik-pozitivist gelenekte Carnap'la başlayan bu "pragmatçı dönüş" ün genel olarak "pozitivist düşünüş" tarihinde üçüncü aşamayı teşkil ettiği söylenebilir. Birinci aşamayı Kant'ın "Kopernikus'umsu bir devrim" diye adlandırdığı yeni bakış tarzı teşkil ediyordu. Bilindiği gibi, Kant'tan önce filozoflar daha "neleri bilebiliriz?" sorusuna cevap vermeden bir takım metafizik sorulara cevap vermeye çalışıyorlardı. Oysa, insan düşüncesinin bilmegücü sınırlı olduğundan, önce hangi sorulara cevap verebilece-

ğimizi araştırmalıydık. Demek ki, filozofun ilk işi “sorulabilir olan” la “sorulması yersiz olan” ı birbirinden ayırdetmek olmalıydı. O-nun için, Kant, yüzyıllar boyunca insanların metafizik sorulara cevap aramış olmalarını bu basit epistemolojik bilgisizliğe, daha doğrusu düşüncesizliğe veriyordu.

İkinci bir bakış tarzı değişikliğine bu yüzyılın başında gelişen analitik akım önayak olmuştur: Kant’ın yaptığı gibi insan düşüncesinin yapısını inceliyerek neyi bilip neyi bilemeyeceğimizi araştırmak boşunadır; en doğrusu “anlamli” yı “anlamsız” dan ayırdetmeye çalışmaktır; bunun için de “akıl yapısı” nı değil, “dilin yapısı” nı incelemek gerekir. “Nasıl oluyor da dil bazı anlamsız söz-dizilerinin kurulmasına imkân veriyor?” ilkin bunu araştırmalı. Yalnız bunun tespiti için önce bir “anamlılık ayracı” bulmak gerek; biraz araştırılır ve düşünülürse görülür ki, bize anlamlı gelen deyimler hep her hangi bir “doğrulama metodu” olan deyimlerdir. Bu bakımdan en anlamlı dil “bilim dili” dir, o halde bu dilde yeri olmayan her deymi “anlamsız” saymalıyız.

Yalnız bir aralık Carnap’ın da bayraktarlığını ettiği bu analitik-pozitivist görüşün, çeşitli yönlerden yapılan eleştirilerden sonra, oldukça çocuksu bir “dil-anlayışı” na dayandığı anlaşıldı. Bunu anlıyanların başında gene Carnap

gelir. Carnap, bilim dili de dahil, bütün tabii dillerin gerek sintaks gerekse semantik bakımından çok-anamlı olduğunu gördü; bu dillerde herkesin uzlaştığı evrensel *anamlılık kuralları* yoktu, dolayısıyla bu kuralları bizim *koymamız*, yani dili *kalıplaştırmamız* (formalize etmemiz) gerekiyordu. Bir tek *doğru gramer* olduğuna inanan ilk pozitivistlere göre, dili *tek biçimli* olarak kalıplaştırmak mümkündü, dolayısıyla her hangi bir önermenin analitik mi, sentetik mi, anlamlı mı, anlamsız mı olduğunu *bütün dil için tespit* edebilecektik. Carnap’ın sonraki araştırmaları bunun mümkün olmadığını, *imtiyazlı bir gramerin* bulunmadığını, dolayısıyla ‘analitik’, ‘sentetik’, ‘anlamli’ ‘doğru’ v. b. gibi deyimlerin ancak dizme-kurallarını gene kendimizin seçtiğimiz *belli bir dil-sistemi* içinde tanımlanabileceğini, ayrıca bu yolla kurulacak dil-sistemlerinin formel bakımdan eş-geçerli olduğunu, bunlardan birini öbürüne tercih etmede ancak *pragmatik* düşüncelerin rol oynayabileceğini gösterdi. Bugün artık tek-biçimli pozitivism yerini çok-biçimli bir pozitivism bırakmış olup Quine, Goodman ve White gibi filozofların çabaları sonunda pozitivist akımla pragmacı akım kaynaşmış gibidir. Profesör Bar-Hillel de bu gelişmenin tipik örneklerinden biri sayılabilir kanısındayız.

Hüseyin Batuhan